

Uffe Østergård

Klientelisme som en postpolitisk tendens?

Hvordan vil morgendagens politik se ud, når massepartierne mister deres medlemmer? Vil partierne forsvinde til fordel for en selvstændig stillingtagen fra »rationelle«, oplyste borgere? Eller kan man forestille sig, at »ældre« politikformer som klientelismen får en renaissance som styre- og samfundsformer? Disse spørgsmål diskuteres på baggrund af en redegørelse for teorierne om postpolitik, klientelisme, patron-klientforhold i Romerriget og den paradoksale sameksistens af moderne industrisamfund og klientelistisk politisk system i Italien i dag.

Efter den demokratiske revolution i Rumænien rapporterer iagttagerne, at flertallet af rumænerne samstemmende udtaler: »Vi vil ikke have politik, men demokrati«. De opfatter nemlig politik som synonymt med Ceaucescu-klanen og kommunistpartiets styre. Det er i sig selv et forstemmende resultat af fyre års kommunisme, men kan ikke undre nogen med bare et overfladisk kendskab til landet. Mere overraskende er det derimod, at rumænerne forestiller sig demokrati som styre uden politik! De bliver sikkert klogere, men faktisk er der også mange i vesten, der kan finde på at formulere et ønske om suspendering af den politiske proces i meningsundersøgelser. Og samfundsteoretikere med en latinsk baggrund har lanceret en teori om, at vi er på vej ind i en »postpolitisk« epoke, hvor massepartierne og ideologierne vil miste deres rolle som medium for den politiske proces. Interessant nok har den svenske professor i statskundskab Leif Lewin for nylig fremført nogle lignende formuleringer i et debatindlæg i *Dagens Nyheter*:

»Partierne har ikke et evigt liv. De fødes, forandres og dør. I vort land har der eksisteret massepartier i deres nuværende form i knapt hundrede år (...) Nu ser vi begyndende krisetegn, partierne har ikke held til at fange medborgernes interesse i samme udstrækning som tidligere. Jeg foretrækker imidlertid et noget andet perspektiv. Kort udtrykt er min opfattelse, at demokratiet ikke bare kan overleve de belastninger partierne for tiden udsættes for men til og med begynder at blomstre. Præcis som i Østeuropa er vor egen udvikling en kilde til glæde. I vor tid – og først i vor tid – realiseres det politiske demokrati.

Iagttagelserne først. Det handler om, at valgdeltagelsen synker, at partimedlemmerne bliver ældre, at partierne har voksende rekrutteringsproblemer på alle niveauer, at vælgerne tillid til politikerne tager af (...) Men samtidig med, at partierne viser tegn på alderdomssvækkelse, sker der en dramatisk vitalisering af vælgerne. Vælgerne viden om samfundsspørgsmål er blevet væsentlig større i løbet af de seneste 20 år. Vælgerne har fået større politisk selvtillid og bedre evne til at håndtere myndighederne og appellere beslutninger; de er mere aktive som opinionsdannere gennem læserbreve, kronikker, artikler og gennem ledelse af foreninger. De demonstrerer mere – faktisk mere i dag end i de legendariske 1960'ere – medborgerne har en bedre baggrund for at tænke principielt og bedømme, hvad der kan være i hele samfundets interesse og ikke bare til fordel for deres egen gruppe. Det svenske folk har i dag fået bedre ressourcer til at virke for sine samfundsidealer. Den strategi-

Uffe Østergård

Klientelisme som en postpolitisk tendens?

Hvordan vil morgendagens politik se ud, når massepartierne mister deres medlemmer? Vil partierne forsvinde til fordel for en selvstændig stillingtagen fra »rationelle«, oplyste borgere? Eller kan man forestille sig, at »ældre« politikformer som klientelismen får en renaissance som styre- og samfundsformer? Disse spørgsmål diskuteres på baggrund af en redegørelse for teorierne om postpolitik, klientelisme, patron-klientforhold i Romerriget og den paradoksale sameksistens af moderne industrisamfund og klientelistisk politisk system i Italien i dag.

Efter den demokratiske revolution i Rumænien rapporterer iagttagerne, at flertallet af rumænerne samstemmende udtaler: »Vi vil ikke have politik, men demokrati«. De opfatter nemlig politik som synonymt med Ceaucescu-klanen og kommunistpartiets styre. Det er i sig selv et forstemmende resultat af fyre års kommunisme, men kan ikke undre nogen med bare et overfladisk kendskab til landet. Mere overraskende er det derimod, at rumænerne forestiller sig demokrati som styre uden politik! De bliver sikkert klogere, men faktisk er der også mange i vesten, der kan finde på at formulere et ønske om suspendering af den politiske proces i meningsundersøgelser. Og samfundsteoretikere med en latinsk baggrund har lanceret en teori om, at vi er på vej ind i en »postpolitisk« epoke, hvor massepartierne og ideologierne vil miste deres rolle som medium for den politiske proces. Interessant nok har den svenske professor i statskundskab Leif Lewin for nylig fremført nogle lignende formuleringer i et debatindlæg i *Dagens Nyheter*:

»Partierne har ikke et evigt liv. De fødes, forandres og dør. I vort land har der eksisteret massepartier i deres nuværende form i knapt hundrede år (...) Nu ser vi begyndende krisetegn, partierne har ikke held til at fange medborgernes interesse i samme udstrækning som tidligere. Jeg foretrækker imidlertid et noget andet perspektiv. Kort udtrykt er min opfattelse, at demokratiet ikke bare kan overleve de belastninger partierne for tiden udsættes for men til og med begynder at blomstre. Præcis som i Østeuropa er vor egen udvikling en kilde til glæde. I vor tid – og først i vor tid – realiseres det politiske demokrati.

Iagttagelserne først. Det handler om, at valgdeltagelsen synker, at partimedlemmerne bliver ældre, at partierne har voksende rekrutteringsproblemer på alle niveauer, at vælgerne tillid til politikerne tager af (...) Men samtidig med, at partierne viser tegn på alderdomssvækkelse, sker der en dramatisk vitalisering af vælgerne. Vælgerne viden om samfundsspørgsmål er blevet væsentlig større i løbet af de seneste 20 år. Vælgerne har fået større politisk selvtillid og bedre evne til at håndtere myndighederne og appellere beslutninger; de er mere aktive som opinionsdannere gennem læserbreve, kronikker, artikler og gennem ledelse af foreninger. De demonstrerer mere – faktisk mere i dag end i de legendariske 1960'ere – medborgerne har en bedre baggrund for at tænke principielt og bedømme, hvad der kan være i hele samfundets interesse og ikke bare til fordel for deres egen gruppe. Det svenske folk har i dag fået bedre ressourcer til at virke for sine samfundsidealer. Den strategi-

ske faktor bag denne udvikling er det højere uddannelsesniveau i samfundet, foragten for dem der ikke forstår, at læreres og forskeres frie, intellektuelle arbejde på længere sigt er en uimodståelig forandringskraft. Ikke underligt da, at den ukritiske loyalitet mod partierne formindskes.

Lad os standse et øjeblik og begrunde fænomenet med den formindskede tillid til politikerne. Det gamle samfund var kendetegnet af stemmeafgivning efter klasseskel: industriarbejderne stemte på socialdemokrater, arbejdsgivere på højre, etc. I det nye kundskabssamfund spiller ideer en meget større rolle. Man stemmer ikke længere automatisk på en etikette eller på et nyt partilederskab. Tværtimod kan man på grund af den nyvundne kompetence selv undersøge, om partiernes opfattelse af forskellige spørgsmål stemmer overens med ens egen. Dette kan meget vel føre til krise for partierne. Men for demokratiet er den kritiske rationalitet blandt vælgerne en fordel« (Lewin, 1990: 5; min fremhævelse og oversættelse U.Ø.).

Hvordan forholder Leif Lewins diagnose sig til det, som mange intellektuelle med en fransk eller italiensk baggrund tænker på, når de taler om, at vi er på vej ind i en »post- eller transpolitisk« æra, hvor massernes »sorte hul« opsuger alle sammenhængende planer for ændring af samfundet og umuliggør politik i den klassiske forstand? Han vurderer tendenserne som en gevinst for demokratiet forstået som participation, mens postpolitikteoretikerne normalt opfattes som pessimister på demokratiets vegne. Hvem har ret, og passer det, at postpolitikkerne er så pessimistiske på demokratiets vegne?

»Postpolitik«

1980'ernes vestlige, (post)moderne samfund¹ gav tilsyneladende rigeligt råderum for det, mange kalder irrationalitet. Klicheen som kommunikationsform dominerer TV, hvor hele den politiske debat efterhånden synes at foregå. Der sker en tømning af magtens centre, og politisk stil bliver vigtigere end indholdet. Men fjernsynet er ikke årsag, snarere et symptom på den ændring af »det politiske«, som mange iagttagere har forsøgt at indfange med betegnelsen »postpolitisk«. Det er med vilje et lidt paradoksalt udtryk, som snarere end at hævde, at politiken er hørt op, antyder, at der er indtruffet en afgørende ændring i, hvordan vi taler om magten og det gode samfund (jf. Østergård, 1989). Politik forstået som interessekamp og fordeling af værdier bliver der naturligvis stadig bedrevet, også i et såkaldt »postpolitisk« samfund. Men set i den latinske optik sker det ikke længere i form af selvforstået rationel tale om almene interesser og resulterer ikke i klare, gennemskuelige kompromiser, som vælgerne kan tage stilling til ved næste valg. Men en sådan tømning af indholdet medfører ikke nødvendigvis faldende participation, nærmest tværtimod kunne man forstå af Jean Baudrillards svar på den socialistiske, franske regerings opfordring til de intellektuelle om at engagere sig mere i dagens politik fra 1985.

Baudrillard har i mange skrifter fra 1970'erne og 1980'erne analyseret det, han kalder den »transpolitiske« situation, men som jeg her vælger et kalde »postpolitisk«². Det er en tilstand, hvor den politiske klasse ikke længere har nogen særlig identitet eller rolle. Ifølge ham foretages politiske beslutninger i dag ikke længere efter rationelle forhandlinger og resulterer ikke i velovervejede kompromiser i parlamentets veldefinerede politiske rum – hvis den nogensinde har gjort det. I

stedet ligner politikken videospillets simulationer og evige gentagelse – formuleret med en lidt flad vittighed: »Det væsentlige er ikke længere at være repræsentativ, men at være tilsluttet« (1985: 112). Efter Baudrillards mening er deltagelsen i det sociale forskudt fra at være en samfundskontrakt i klassisk forstand til at handle om *kontakt*.

Udgangspunktet for hans vurdering er en analyse af nutidens sociale og politiske situation som karakteriseret af »imploderende masser«. Baudrillard angriber, hvad han kalder »den klassiske definition af massen, som består i et eskatologisk håb for hele samfundet og for dets fuldbyrdelse.« I tråd hermed kritiserer han venstrefløjens »manipulationsteori«, ifølge hvilken masserne skal frelses fra overgreb fra magtinstanser og »bevidstgøres«. De (vi) har for ham at se lov til at være det, de er: apatiske. Massen er »tavs og indviklende« – akkurat det modsatte af alle slagord og bevidstgørelser. Den har ingen mening, den har intet at sige os. »Det tavse flertal« er derfor hverken en enhed eller en sociologisk virkelighed, men derimod »magtens støtteskygge«, dens tomme afgrund, dens opsugningsform. Det skyldes, at den – med et udtryk fra astrofysikken – er et »sort hul«, dvs. et område, hvorfra der ikke kan udgå nogen information eller mening, et sted som ikke formidler noget som helst, og som ikke udsender signaler eller svar (Baudrillard, 1985: 87-91).

Det lyder akademisk højrøvet og kulturkritisk moraliserende, men er faktisk ment som en illusionsløs nedskruining af de overdrevne forventninger til politikken, som især den venstre del af det politiske spektrum har næret. I stedet for tusindårsriget har disse forventninger ført til håbløse katastrofer og formynderi under kommunismen i øst og nogle af de socialdemokratiske regimer i vest.

Baudrillard sætter tingene på spidsen, men læst rigtigt er hans diagnose ikke helt forskellig fra Leif Lewins optimistiske forudsigelser om borgernes stigende muligheder for at deltage. Problemet er, at det gør samfundet vanskeligere at styre. Måske er det, der ligger bag de mange ytringer om demokratiets krise. Flere og flere politikere og embedsmænd udtaler, at entydig styring slet ikke er mulig og sandsynligvis slet ikke ønskværdig (Larsen, 1981). I en situation med stigende vanskeligheder for såvel stat som marked som styringsprincipper og tvivl om, hvorvidt samfundet overhovedet vil kunne styres i fremtiden, kan det være værd fordomsfrit at overveje et tredje hævdundet samfundsmæssigt styringsprincip, som kendes under betegnelser som korrupsion, forbindelser eller klientelisme. For hvem siger egentlig, at forbindelser og småkorrupsion er helt uantagelige som styringsprincipper? Ved at bygge på dem undgår man muligvis de helt store forkromede planlægningsmæssige katastrofer, som blev resultatet af den alt for (selv)tillidsfulde modernisering i 1950'erne og 1960'erne. Et enkelt eksempel fra Brøndby kommune kan tjene som illustration.

I 1950'erne blev denne kommune uden for København anlagt stort set på bar mark. Kommunen havde naturligvis en flot og logisk sammenhængende byplan, som man lavede dem på det tidspunkt, med ét stort center i midten, skarp opdeling mellem industriområder og beboelsesområder. Men i realiteten blev den aldrig fulgt. På uransagelig vis skete udbygningen af infrastrukturen især to forskellige steder i kommunen. Der blev vejene først asfalterede, der kom vejbelysnin-

gen tidligst osv. osv. Ved nærmere eftersyn viste det sig, at udbygningerne mystisk nok netop skete, hvor borgmesteren og viceborgmesteren boede! Det var selvfølgelig for galt, og flere planlægningschefer tog deres tøj og gik i protest mod denne usaglige, korrupte fremgangsmåde. Men i dag, som borgmesteren, den dynamiske socialdemokrat Kjeld Rasmussen fortalte mig efter et møde for borgmestre og kommunaldirektører, er man i kommunen kisteglade for således at have undgået de negative følger af de alt for skarpe zoneinddelinger, man opererede med i 1950'ernes byplanlægning. I stedet for ét overudbygget center, der tømmes om aftenen, har man en veludbygget infrastruktur mere jævnt spredt ud i kommunen med deraf følgende mindre trafikproblemer og øvrige sociale og psykologiske fordele¹. »Corruption is almost allright« kunne et diktum fra den postmoderne arkitekturdebat lidt provokerende omskrives til for politikens vedkommende (jf. »Main Street is almost allright«, Venturi, 1972: 101).

Klientelisme

I Sydeuropa er der tradition for en helt anden samfundsmodel end i Nordeuropa. Der spiller familie og venskab – emotionelt såvel som instrumentelt – en langt større rolle som samfundsorganiserende principper. Lokalsamfundene er meget politisk aktive. Den form for politisk aktivitet, man finder i hyrdelandsbyerne og de små bjergbyer på disse kanter, minder imidlertid ikke meget om den form for politik, vi kender. Først og fremmest er det ikke en ideernes politik. Det er politik i den klassiske forstand, det, der har med byens fælles anliggender at gøre. Og denne form for politik handler naturligvis om lokale ressourcer, om adgangen til græsning, vand, jord osv. Det er i beslutninger af denne art, at de allierede familier spiller en rolle. Over hele området har man nemlig en ganske udbygget demokratisk forestillingsverden; landsbyer styres ikke i det daglige af fraværende stormænd, men af lokale landsbyråd, der mødes på torvet eller ved stemmeurnerne. Og her spiller antal af stemmer, dvs. antallet af mænd, naturligvis en betydelig rolle. Det er ikke alene ved en optælling af stemmer, at antallet spiller en rolle. En mands anseelse i al almindelighed afhænger af, hvor mange allierede han har, snarere end af andre faktorer. Og anseelse spiller den altdominerende rolle i det sociale liv ved Middelhavet (Knudsen, 1988: 122).

Disse mediterrane samfund er domineret af såkaldt klientelistiske relationer mellem patroner og klienter. Klientelisme er en forbindelse mellem mindst to aktører, en patron og mindst én klient, en såkaldt dyade. I denne dyade strømmer der ressourcer fra klienten til patronen, men selv om magtforholdet er asymmetrisk, går der også noget fra patronen til klienten.

Klienten får mindst og må vise respekt over for sin patron. Som antropologen John Davis har formuleret det: »Klientelisme forekommer, når som helst mennesker indtager en ærbødig holdning over for dem, der er mere magtfulde end de selv er, og som følge deraf opnår adgang til ressourcer« (Davis, 1977: 132). Modsat lønarbejdet, hvor den socialt lavestplacerede leverer sin ydelse i form af arbejde først, og derefter modtager den højere placeredes modydelse i form af løn, er det i et ideelt patron-klient-forhold patronen, der først leverer sin ydelse. Til gengæld foreligger der ingen kontrakt, og klientens ydelser er normalt ikke en-

gang aftalte. Det betyder, at klienten kommer i et langvarigt afhængighedsforhold til patronen og aldrig vil kunne opfylde sin forpligtelse og komme ud af sin gæld. Klienten kan kun kompensere, aldrig indfri sin gæld. Patronen besidder derfor i sin klients uopfyldte gæld et magtpotentiale, som kan aktiveres, når der er behov for det, mens klienten til stadighed er forpligtet til at vise sin anerkendelse af patronen gennem loyalitet, lovprisninger etc. Patronen kan have flere klienter, mens en klient kun kan have én patron.

Summen af klienter, klientellet er basis for en patrons position i samfundet. Derfor er antallet af klienter vigtigere end størrelsen af deres materielle ydelser. I princippet er de nemlig alle frie og lige på det demokratiske politikmarked på torvet i det mediterrane samfund. I fungerende klientelistiske systemer eksisterer der en gensidighedsfølelse mellem patron og klient. I Syditalien, der er det bedst undersøgte eksempel, giver det sig udtryk i, at de omtaler hinanden som »amici«, venner. Denne tiltaleform tjener til at understrege gensidigheden og tilslører forskellene, hvad man naturligvis ikke skal lade sig narre af. Tiltalen forhindrer heller ikke klienterne i at konkurrere indbyrdes, tværtimod, eftersom klientelismen netop bygger på, at patronen favoriserer nogle frem for andre (Kærgaard, 1989: 8-16).

Der er to traditioner for udforskningen af dette system, en socialantropologisk og en politologisk. Alex Weingrod har i en nu klassisk artikel forsøgt at sammen-tænke socialantropologernes analyser af patron-klient-relationer mellem individer i samfundet med politologernes analyser af klientelistiske relationer i politiske systemer. Han konkluderer således:

»For antropologen sigter klientelisme til sociale forhold, mens klientelisme for politologerne er et særtræk ved styreformen. Antropologen, der studerer klientelisme, ser »dyadiske kontrakter«, mens politologen studerer en formel organisation (...) klientelisme i antropologens betydning optræder mere og mere som et historisk fænomen, mens klientelisme i den politologiske betydning bliver stadig mere relevant for vor tids problemer (...) patron-klient-bånd kan man se opstå inden for en statsstruktur, hvor øvrigheden er opsplittet og den statslige aktivitet begrænset i omfang, og hvor der eksisterer en betragtelig adskillelse mellem landsby-, by- og statsniveau. Partistyret klientelisme på den anden side er knyttet til de statslige aktiviteters ekspanderende omfang og generelle vækst og tillige til den voksende integration af landsby, by og stat« (Weingrod, 1968: 380-381).

Det følger af denne forståelse af de to forskningstraditioner, at klientelisme i antropologernes forstand vil forsvinde i takt med moderniseringen af samfundet. Men derimod er det ikke så givet, at klientelismen i dens politologiske forstand er et overstået stadium. Weingrod, John Davis og mange andre argumenterer endog for, at den vil blive stadig mere betydningsfuld, især i den udgave som den italienske sociolog Luigi Graziano har kaldt massepartiklientelisme.

Grundlaget for den asymmetriske, vertikale magtrelation i patron-klient-forholdet er forbindelser som venskab og slægtskab, der i deres udgangspunkt oprindeligt er horisontale. Den amerikanske antropolog Eric Wolf skelner i en artikel fra 1966 skarpt mellem instrumentelt og emotionelt venskab. Det instrumentelle venskab handler om adgangen til ressourcer, ethvert medlem af en venskabsdyade opfattes som et muligt brohoved til personer uden for dyaden, men der er

impliceret et vist minimum af følelser i venskabet. Der er store ligheder mellem instrumentelle venskaber og patron-klient-forbindelser. Forskellene er straks vanskeligere at definere præcist. Eric Wolf skriver: »Når instrumentelt venskab når en maksimal grad af ubalance, således at én partner er den anden klart overlegen i evne til at give goder og tjenester, når vi til det kritiske punkt, hvor venskaber afløses af patron-klient-forbindelser« (Wolf, 1966: 16). Hvor grænsen går, er svært at afgøre, også for de implicerede. Det forventes, at ikke blot klienten selv, men også dennes slægtninge, venner og eventuelle klienter støtter patronen i afgørende situationer. Det giver i masser af situationer anledning til krydsende loyaliteter, og systemet er derfor alligevel ikke så automatisk og bundet, som udefrakommende samfundsforskere ofte har været tilbøjelige til at antage.

Den klassiske klientelisme

Klientelismen var mest udfoldet som samfundsform og politisk styreform i Romerriget. Hele vores begrebsapparat for bytteformer og afhængighed i sådanne personbundne relationer stammer fra latin. Den moderne antikhistoriske forskning er efterhånden blevet enig om, at det kolossale, romerske rige i republikken såvel som i kejsertiden udelukkende var organiseret via personlige afhængighedsrelationer⁴. »Indenrigspolitik« såvel som »udenrigspolitik« og »økonomi«, som vi vil sige med moderne og derfor uhistoriske termer, blev udelukkende bestemt af magtfulde senatorers personlige interessegrupperinger. Ja, disse grupperinger udgjorde »staten«. Stat i den moderne forstand af ordet, som et embedsmandsapparat eller »det offentlige«, eksisterede lige så lidt som et frit kapitalistisk marked med fri prisdannelse. Befolkningen var ganske vist horisontalt klassesdelt, men denne opdeling er først noget, som vi kan fastslå retrospektivt ved hjælp af vore kategorier fra det 19. århundredes industrielle samfund. Antikken tænkte helt anderledes. Hvad der talte for den romerske befolkning, var vertikale inddelinger i blokke af stormænd i spidsen for hver deres netværk af klienter.

Øverst i samfundets statushierarki var nobiliteten, *principes*, der rekrutteredes blandt lederne af de fornemme gamle slægter. Hver af disse havde venner og slægtninge. Vennerne fandt de højadelige blandt deres ligemænd, men ofte brugte de også betegnelsen om folk af lavere status. Man måtte jo ikke støde nogens fine følelser. Graderne af venskab var mangfoldige, men vi må regne med, at medlemmerne af et så statusbevidst samfund som det romerske ikke har været i tvivl om, hvor de hørte til. Rangorden og forpligtelser indøvedes fra barnsben og gennemsyrede alle livets forhold. Selv den mindste invitation eller det korteste brev kunne være en gunstbevisning, som ubønhørligt krævede sin gentjeneste. Tjenester og gentjenester var ryggraden i det sociale system, som vi kender det fra den franske antropolog Marcel Mauss' analyse af gavegivningens logik⁵.

Hele samfundet i det komplicerede og sofistikerede romerske rige byggede i virkeligheden på samme enkle – for nogle år siden ville mange have sagt »primitive« – æresbegreber. Trods alle indslag af pengeøkonomi, stor teknisk, militær og organisatorisk kunnen var antikken nærmere i tankegang det nordiske stammesamfund end det moderne kontraktbaserede markedssystem. *Amicitia*, venskabsforbindelser, var den tids form for partidannelse. Venskaber nedarvedes fra gene-

ration til generation. Og enhver politisk indflydelsesrig adelsmand sørgede altid for yderligere at skaffe sig nye venner. På den måde dannedes der personlige grupper, baseret på venskab med andre grupper. En klike der skabtes på den måde, kaldtes en *factio*. De romerske adelige plejede nære politiske forbindelser ikke alene med folk i byerne i Italien, men også med indbyggerne i provinsernes byer. Når fornemme folk rejste, overnattede de ikke på hoteller. De tog ind hos en gæstevært og var derfor naturligvis forpligtet til at huse ham – og hans følge – når han, eller i sjældne tilfælde hun, havde brug for det. Almindelige mennesker var til gengæld *clientes*. Ordet brugtes ikke ofte, fordi det kunne såre med de konnotationer af underordning, der var indbygget i det. Normalt brugtes det aldrig om medlemmer af senator- eller ridderstanden, og også mange af lavere status blev ofte kaldt for »venner« især ved valgene, når stormændene havde brug for de lavere klasser. Så drog de fornemme, der søgte valg, på valgtourné i den hvide toga og kaldtes *candidatus*. De trykkede hænder, optrådte som forsvarere – Cicero for sicilianerne mod statholderen Verres for at nævne et fra tidligere tiders gymnasieundervisning kendt eksempel – skaffede folk små fordele og satte alle vennerne og slægtningene i gang med at gøre det samme. Bedst var det naturligvis, om man kunne få så mange af de jævnbrydige venner som muligt til at gå ind for ens kandidat, så de også kunne sætte deres klientapparater i gang.

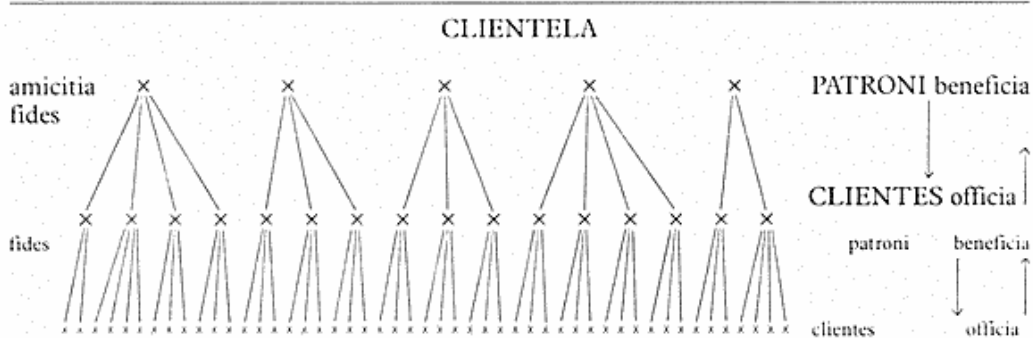
Vi har bevaret et interessant brev fra Ciceros yngre broder Quintus, skrevet år 64 fvt., da Cicero, der var en såkaldt »ny mand«, dvs. uden forfædre med konsulværdighed, søgte konsulatet. Brevet er en veritabel håndbog i romersk politisk adfærd. Man skal sørge for at kende alle, sværte sine modstandere og ikke røre ved politik! Man gik dengang ikke til valg på et program, men på sine venners anbefaling. Quintus anfører tre måder at vinde venner på. Man kan vise folk en velgering, vække forhåbninger, samt vise oprigtigt venskab. I hvert enkelt tilfælde skal man nøje overveje, hvad hver enkelt formår at yde til gengæld. Derved kan man økonomisere med sine kræfter. Under valgkampen skal man nå helt ud i de yderste kroge af Italien (hele Italien var blevet ét valgdistrikt efter forbundsfællekrigen i 91-89 fvt.). Og man skal ikke blot vinde folk, men også fastholde deres venskab ved at vække forhåbninger om de fordele, man siden vil kunne skaffe dem. Navnlig de unge er gode indpiskere, og de er så taknemmelige, når man viser dem tillid og venlighed. Går man i byen, skal man være ledsaget af en talrig og begejstret tilhængerskare af forskellige klasser og aldersgrupper – de kan evt. give en et praj om, hvem det er man møder, så at man kan gå hen og trykke den pågældende i hånden og lade, som om man meget vel ved, hvem vedkommende er, og hykle umådelig glæde over lige præcis nu netop at træffe ham, der har så stor indflydelse (frit efter Skydsgaard, 1981: 26-42).

Sådan fungerede det romerske clientela-system på det, vi vil kalde det indenrigspolitiske område. Endvidere er det påvist af den engelske historiker Badian, at udenrigspolitikken ligeledes byggede på et sådant for os at se privat system af afhængighedsrelationer mellem ledende romerske senatorer og fremmede fyrster og bystater (Badian, 1958, 1967). Selv det økonomiske liv var organiseret efter sådanne principper, tyder den nyeste forskning på. Den danske antikhistoriker Jens Erik Skydsgaard, fra hvem jeg har lånt mange af de foregående betragtninger, har

i en fin lille artikel fra 1976 påvist, at forbindelserne kunne have et helt prosaisk økonomisk indhold. Rigtigt anvendt giver den betragtningsmåde en meget bedre forståelse af det romerske erhvervsliv end den traditionelle, der er landet i en blindgyde i diskussioner mellem de såkaldte »modernister«, dvs. dem, der opfatter antikken som en ufuldkommen udgave af det moderne, kapitalistiske samfund og »primitivisterne«, dvs. dem, der opfatter det som grundlæggende forskelligt.

Venner udvekslede som før nævnt tjenester og gjorde mindre fine medborgere tjenester, *beneficia*, mens de mindre fine gjorde gengæld med *officia*, der kan oversættes med pligter. Systemet blev holdt sammen af den gensidige tillid, *fides*, noget som mellem jævnbyrdige må oversættes med loyalitet, mens den set fra den mindre mægtiges synspunkt måske snarere kan gengives med troskab. Skematisk kan det fremstilles således (Skydsgaard, 1976: 46):

Figur 1: Model for den klassiske klientelisme



Systemet hvilede på, at det var accepteret af alle, og det var det kun, så længe alle regnede med at have fordel af det. Fra patronernes synspunkt gjaldt det om at sikre, at ingen blev så store, at de selv ville komme i klientforhold til vedkommende. Det ville deres *dignitas*, deres værdighed, ikke kunne tåle. Rent praktisk ville det nemlig medføre, at deres egen *clientela* ville smuldre væk og med den deres værdighed. Og værdighed var, hvad en romersk *nobilis* levede for. Det var han opdraget til, og det var ham kærere end selve livet. Det forklarer det for os at se uforståelige forhold, at besejrede dignitarer kunne finde på at afslå benådning efter et nederlag. Det ville nemlig bringe dem i en livsvarig gæld til benåderen, de ville blive vedkommendes klienter. Cæsar var en nådesløs mester i »nådens økonomi«. Efter sin sejr i borgerkrigen 49-45 fvt. skånedes han i modsætning til tidligere praksis sine modstandere. Men denne *clementia*, mildhed, var – hvad han ikke selv skriver i sit værk om borgerkrigen – i realiteten et frygteligt våben. De fleste modstandere modtog tilgivelsen, om end nølende og med ulyst, men enkelte som den principfaste, yngre Cato valgte selvmordet. Baggrunden for dette drastiske skridt var, at taknemmelighed og utaknemmelighed var helt centrale for romerne. Utaknemmelighed var den værste egenskab, man kunne tillægge et andet menneske. Den, der viste sig utaknemmelig, var i praksis ikke medlem af samfundet, fordi vedkommende havde brudt loyaliteten, *fides*, så man ikke kunne regne med ham længere.

Fides oversættes normalt med trofasthed og troskab, men det kunne også direkte og håndfast betyde kredit. I forbindelse med valgene lånte kandidaterne ofte meget store beløb. Cæsar bragte sig således ofte i bundløs gæld for at vinde politiske embeder. Efter sin konsulperiode måtte han derfor have en god provins, hvor han kunne føre krig og erobre bytte. Det blev som bekendt Gallien med de deraf følgende omfattende udvidelser af det romerske rige. Disse erobringer satte ham i stand til at betale al sin gæld og samle en hær, som skyldte ham støtte også efter hjemsendelsen. Med den krydsede han Rubicon og ændrede det romerske politiske system fundamentalt.

I klientelasamfundet gav man gaver, ofte meget store gaver, og kun når de blev så store, at andre ikke kunne være med, talte man om bestikkelse. Denne velkendte betydning af *fides* fører Skydsgaard over på det generelle forhold mellem patroner og klienter. Han forestiller sig, at mange klienter har modtaget en velgerning i kontanter, der kunne sætte dem i stand til at etablere sig med en lille butik eller en mindre produktion. Mange slaver arbejdede som selvstændige og kunne lægge så meget op som *peculium*, at de kunne købe sig friheden, i løbet af fra seks til syv år, siger Cicero. Efter frigivelsen, der altså egentlig var et frikøb, stod de i afhængighedsforhold til den, der havde frigivet dem. Modsat forestiller man sig, at fallerede frie bønder, ofte tidligere soldater, der havde fået uddelt jord ved hjemsendelsen, kom til byen og gennem en velhaver fandt sig job eller en lille virksomhed. Efter denne tjeneste indgik de i pågældende rigmands klienteskare. I Romerriget, som i alle førindustrielle samfund, var langt det meste af produktionen baseret på ganske små virksomheder. Den foregik ofte i et enkelt rum med åbning direkte ud til gaden, den såkaldte *taberna*. Her arbejdede og sov familien, og her solgte man sine varer til de forbipasserende, sådan som vi endnu i dag kan opleve det i Nordafrika, Nærorienten og Indien, og som det kan ses i ruinerne af Pompeji, Herculaneum og Ostia.

Normalt ejede de pågældende ikke selv deres bolig, men lejede den. Retskilderne nævner intet om lejeforhold vedrørende sådanne beskedne boliger. Alt tyder på, at den virkelige underklasse var helt uden retsbeskyttelse, når det gjaldt bolig og arbejdssted. Vi må regne med, at den har fået dem som en »velgerning«, som forpligtede dem over for ejeren, der var deres *patronus*. Denne model kan forklare, hvordan det romerske samfund kunne fungere med en storstilet håndværkproduktion, samtidig med at der var forbud mod, at de fornemste og rigeste, senatorerne ejede andet end jord. De lånte simpelthen deres penge ud via klientssystemet og fik så oven i købet sikret en basis for politisk indflydelse. Samme model gjaldt for landbrugsproduktionen, der også foregik i små enheder. Efterkrigstidens agrarhistoriske forskning har lært os, at de store godser, latifundierne, som optræder i kilderne, betegner storejendom, ikke stordrift.

Denne redegørelse for det klassiske romerske klientvæsen er en idealtypisk illustration af patron-klient-relationerne, men er samtidig vigtig, fordi den betegner begyndelsen til en lang historisk kontinuitet i Italiens og middelhavsverdenens historie. Meget tyder på, at klientvæsenet i en eller anden udgave eksisterede ubrudt videre i hvert fald i Syditalien lige til samlingen af Italien i 1860. Og derefter styrkedes det betragteligt og bredte sig i formidlede udgaver nordpå i landet.

Som skeptiske norditalienere ynder at sige, var det eneste, der rigtig blev nationaliseret ved samlingen, korrupsionen (Olesen, Sørensen og Østergård, 1986; Frandsen, 1988). Dermed tænker de normalt på de syditalienske politikeres erobring af regeringsmagten i Rom, men en vis afsmitning har der også været på det almindelige sociale liv. Især efter den enorme migration i efterkrigstiden.

Italien som moderne samfund

Modellandet for det klientelistiske samfund i dets »moderne« masseklientelistiske udgave er middelhavslandet Italien. Italien er interessant, fordi det ifølge næsten alle traditionelle parametre må siges at være moderne, samtidig med at dets samfundsstruktur på de fleste væsentlige punkter svarer til forholdene i de andre lande rundt om Middelhavet på tværs af de religiøse forskelle. Det er ganske vist ikke den gængse opfattelse, at Italien er højt udviklet og rigt. Landet ignoreres normalt i den komparative samfundsvidenskabelige litteratur ud fra en kombination af fordomme og vanskeligheder ved at finde dækkende, hårde data. Men her på det sidste er det blevet umuligt at ignorere Italiens moderne karakter og stadig opfatte det som et fattigt land, hvor halvdelen af økonomien er statsliggjort og dermed åben for politisk korrupsion og i vid udstrækning holdt uden for markedets regulerende mekanismer⁶.

Den fejlagtige vurdering af Italien bekræftes ganske vist ustandselig af rapporter fra Italien selv og af de øvrige stormagters nedladende behandling af landet. Men ser man lidt nærmere på oplysningerne, viser det sig, at de oftest bygger på en banal forveksling af politik med økonomi. Vore automatiske modernitetsforestillinger spiller os som så ofte ellers et puds. Et land med så hyppige regeringskriser og korrupsion blandt de højeste ledere, så gennemsyret af klientelisme og mafiose forbindelser *kan* da slet ikke være økonomisk udviklet, siger børnelærdommen iagttagere. Og så rapporteres der i overensstemmelse med fordommene. Stor var derfor overraskelsen i 1987, da de italienske aviser kunne meddele, at det italienske bruttonationalprodukt efter en korrektion for de sorte, røde og grønne aktiviteter rykkede ind på en femteplads i verden med en pr. capita produktion, der kun overgås af USA, Japan, Vesttyskland og Frankrig, og som ligger over Storbritanniens. 10.351 \$ beløb den årlige produktion sig til efter inddragelsen af den hidtil ikke registrerede undergrundsøkonomi (Ruffoló, 1987), jf. tabel 1.

Tabel 1: Bruttonationalprodukt i seks lande, 1986

1986	BNP i milliarder \$	Pr. capita produktion i \$
USA	4.010	16.600
Japan	1.945	16.000
Vesttyskland	867	14.250
Frankrig	694	12.530
Italien: efter revisionen	593	10.351
Italien: før revisionen	514	8.970
Storbritannien	534	9.390

Kilde: Tabellen er fra en bearbejdning, jeg lavede til *Information*, 18. marts 1987: »Sort økonomi gør Italien til femtestørste industrimagt«.

Denne nyvurdering af nationalproduktet var vel at mærke ikke blot opstået ved en prissættelse og dermed markedsgørelse af almindelige familietjenesteydelser, som nogen har foreslået det i den hjemlige debat om den uformelle økonomi (Bonke, 1983). Nej, det drejede sig om en anslået registrering af hele den umådelige vækst, der er sket i små og mellemstore virksomheder i Mellemitalien (det såkaldt »røde bælte«, hvor kommunisterne regerer på lokalplan) og ved storindustriens overgang – eller måske rettere tilbagevenden – til forlagssystemet. Især tekstilfabrikationen er forøget eksplosivt ved at »forlægge« produktionen (deraf betegnelsen forlagssystem, der ellers kun er bevaret inden for bogproduktionen) til små familieproduktionsenheder uden for fagforeningernes og skattevæsenets snærende kontrol. Tekstilfamilien Benetton har på små tyve år arbejdet sig op fra ingenting til indehavere af Italiens og et af verdens største tøjforetagender – uden at eje en eneste fabrik. Ved hjælp af computer-aided-design (CAD) kontrollerer de fabrikationen i mange tusinde små produktionsenheder. Ved et enkelt tryk på knapperne i det centrale anlæg kan de ændre stofudskæringerne for samtlige den dags produktioner i overensstemmelse med modens svingninger og alt efter hvilket marked, der sigtes mod. Hver dag bevæger mere end en halv million dragter sig igennem Benettons totalautomatiserede varehus i Milano, kun overvåget af 15 ansatte.

Af disse grunde er det ikke er hasarderet at påstå, at Italien kan vise sig at være paradigmatiske for den samfundsorganisering, som kommer efter skatte- og velfærdsstaten og det traditionelle massedemokratiske krise. Det kan selvfølgelig i bestemte situationer i EF være i snæver italiensk nationalegoistisk interesse at fremstille sig som fattige og efterblevne. Men faktisk har de foretaget den fornævnte justering vel vidende, at det selv på ganske kort sigt vil koste i form af øgede overførsler til EF. Derfor er det min – og efterhånden også en del andre iagttagere – opfattelse, at Italien slet ikke er det stakkels politiske, økonomiske og moralske underudviklede land dernede sydpå, hvor vi holder ferie med kulturel eller – i hvert tidligere – politisk mening. Men i stedet er et varsel om, hvordan den politiske fremtid vil komme til at se ud her i Europa, for det tilfælde at vi ikke bukker under for egen forurening eller japansk konkurrence eller begge dele.

Selv om Italien på mangfoldige måder er selve det realiserede, »postpolitiske« mareridt med klientelisme, mafia, korrupsion, krise og politisk immobilisme, er det også dynamik, fantasi og evne til at klare sig uden den betrængte og hårdt anspændte skattestat. Og den italienske evne til at arrangere sig, *arriangiarsi*, er en kunst, vi alle meget vel kan få brug for i årene fremover, ja er vel allerede i fuld anvendelse under overskrifterne grønne, røde, grå og sorte økonomier, med et ord regnbueøkonomier (se Olwig og Sampson, 1987). Måske er det blot sådan, at fremtiden ikke er nær så simpelt et fremskridt i de kendte baner, som vi alle fra ultraliberalister til ærkesocialister nok har været tilbøjelige til implicit at antage, selv om det ikke altid er blevet sagt højt. Vil man virkelig prøve realistisk at forestille sig et fungerende civilt samfund, sådan som for eksempel Torben Hviid Nielsen og Kurt Klaudi Klausen efterlyser det i indledningen til en netop udkommet antologi om stat og marked (Nielsen og Klausen, 1989), skal man gå til Italien. Det gør det ganske vist langt mindre entydigt helhjertet og ubekymret at

kræve mere civilt samfund på bekostning af stat og marked, sådan som det er ved at blive populært at gøre herhjemme. Italienske liberalister anført af lederen af Fiat-fabrikkerne, Gianni Agnelli, har hele deres liv bekæmpet ineffektiviteten og den politiske korrupsion i den statslige sektor (Friedman, 1988). Tilsyneladende uden videre held. Og kommunisterne har tilsyneladende lidt nederlag på deres krav om øget retfærdighed ved hjælp af mere statslig intervention. Det civile samfund er sejt i Italien, men om det kun er rosenrødt, er unægtelig et helt andet spørgsmål. Det er næppe en ren tilfældighed, at det var en italiener, Antonio Gramsci, som populariserede Hegels begreb om det borgerlige samfund. Han kaldte det for *società civile*, hvilket vi har vanskeligt ved at oversætte til dansk (og tysk) og derfor oftest undlader at gøre, selv om »civilt samfund« giver lidt upræcise associationer i retning af ikke-militære forhold (se Torben Bech Dyrbergs artikel).

Klientelismen i Italiens politiske system

Udøverne af de alternative styringsprincipper i dag såvel som i fortiden accepterer kun sjældent betegnelsen klientelisme, for det de gør, pga. alle de antydninger af underordning og utilbørlig korrupsion, der ligger i ordet. De foretrækker at tale om venskab, *amicizia*, hvorfor en moderne, »systematisk« betegnelse for denne fjerde samfundstype ved siden af stat, marked og demokrati kunne være »ven-skabsøkonomi.«

Systemet har faktisk ændret sig især efter indførelsen af republikken i 1946, hvor vælgerbefolkningen begyndte at kunne få reelle modydelser for afgivelsen af deres stemmer i et kompetitivt politisk system. Samtidig er mafiaen pga. heroinhandelen blevet en ren og skær kriminel organisation uden forsonende rester af beskyttelse og gammeldags »ære«, *omertá*. Denne nye klientelisme kaldes massepartiklientelisme (Graziano, 1980) eller *neoclientelismo democristiano* (Tullio Altan, 1986).

Overgangen til massepartiklientelisme skete i 1950'erne efter Italiens overgang til republik. Graziano, der har præget begrebet, sammenligner den nye politiker-type med kapitalistiske foretagere (entreprenører): »Den politiske foretager er »pragmatisk«, uden principper. Han »køber« stemmer ved at fordele hverv og andre materielle fordele« (Graziano, 1980: 42). Det nye system indebærer, at de klientelle bindinger flyttes fra individ- til organisationsniveau. Massepartiklientelismen har betydet et skift i magtforholdet mellem patron og klient. De nye patroner er karrierepolitikere, der ikke har personlige rigdomme at øse ud af. Deres »ejendom« er partiet, og det er via det, at ydelser gives for stemmer. Den kamp om stemmerne mellem flere partier, der foregår i et demokratisk politisk system, har i princippet svækket patronerne over for klienterne, der har et sanktionsmiddel, ved at de kan flytte deres stemme. I realiteten betyder denne ændring ikke så meget, fordi den italienske stemmeafgivning er hyperstabil, og især i Syd synes der at være tendens til, at italienerne vælger individuelle løsninger og bliver ved med at stemme på en politiker, selv om de ikke får noget materielt ud af det. Forhåbningen er, at de knytter et personligt bånd, som senere kan være dem til nytte.

Dette system, som har sin rod i Syditalien, har efterhånden fæstnet sig i hele landet – i hvert fald på samfundsplanet. Alle italienere insisterer på at benytte sig

af venskabs- og slægtskabsforbindelser ved alle transaktioner med offentlige myndigheder, lige fra installeringen af en telefon til indskrivningen af børnene i skolen eller på universitetet. Og de deler gavmildt ud af deres forbindelser til andre, ja insisterer tit på at få lov til at fungere som hjælpende mellemmand uden betaling af nogen art. Man kan le lidt ad fremgangsmåden – min egen erfaring med Italien er, at man forbløffende ofte bliver godt og retfærdigt behandlet, hvis man går naivt og nordeuropæisk til værks og forventer, at alle behandles ligeligt og efter tur. Eller rettere, man bliver såmænd ikke skuffet i sin forventning ret meget oftere end her. Forskellen ligger hovedsagelig i den måde, man *taler* om verden på. Italienerne forsøger med stort held at personliggøre de kolde og formelle omgangsformer, som stat og marked skaber i det moderne samfund, fordi de med baggrund i deres historiske erfaringer ikke kan forestille sig noget godt komme fra store systemer, af hvilken art disse end er.

Den fortsatte eksistens af klientelisme i mange udgaver og på mange niveauer har fremmet et politisk system i Italien med meget stor indflydelse til parlamentets stående udvalg, en praksis, hvor der aldrig vedtages store lovreformer, men til gengæld i hundredvis af små love, *leggine*, til fordel for bestemte smågrupper, og en regeringspraksis med ringe magt til regeringslederen og altafgørende indflydelse hos partilederne, der sjældent besværer sig med at indtage poster i regeringen. Den socialistiske ministerpræsident Bettino Craxi annoncerede ved sin tiltræden i 1983, at han ville »modernisere« dette politiske system og få det til mere at ligne det almindelige vesteuropæiske.

Fremgangsmåden ved moderniseringsforsøget var at prøve på at øge ministerpræsidentens indflydelse i den koalitionsregering, som han ledede fra 1983 til 1987. Uden videre held, hvorfor han nu er tilbage i den traditionelle partilederrolle, hvor han udøver sin store indflydelse uden overhovedet at være med i den kristeligt-katolsk ledede fem-parti-regering, som hans parti er den vigtigste støtte for. Man må derfor konkludere, at Craxi's moderniseringsforsøg nok snarere var en postmodernisering end en modernisering. Det traditionelle, »rigtige«, moderne parti *Partito Comunista Italiano*, PCI, har til gengæld lidt nederlag i sit forsøg på at indføre velordnede, »bolognesiske« tilstande i de storbyer, som de vandt borgmesterposterne i ved lokalvalgene i 1975. Til tider endda med ydmygende anklager for korrupsion som ved skandalerne i Torino og Napoli. Craxi derimod synes at have haft en vis succes. Men hans »modernisering« synes rigtignok også helt fra starten at have været en italiensk tillempning af det *spoils-system*, som vi kender fra USA, hvor enhver ny regering udskifter embedsmænd helt ned på postmester- og politichefs-niveau.

Hovedforskellen på Italien og USA er, at magten i Italien aldrig skifter hænder på så spektakulær en måde, at masseudskiftninger af embedsmænd kommer på tale. Men politiske indsættelser kendes hele tiden, ja er reglen. Men på en mere partipolitisk afbalanceret måde, der kaldes *lottizzazione*. Dermed menes repræsentation i bestyrelser i den statslige industri, kulturelle sammenslutninger, banker, medierne etc. i forhold til andelen af stemmer. Det nye ved Craxi's – og efter ham Giovanni Goria's, Ciriaco de Mita's og Giulio Andreotti's – praktisering af systemet er, at alle, også kommunisterne, nu får en lille bid af kagen i forhold til

fordelingsnøgler, som publiceres ganske åbenlyst i aviserne. Det begyndte allerede i 1963 med »åbningen til venstre«, hvor PSI kom ind i den politisk begunstige varme. I begyndelsen dog kun i en ret underordnet rolle, hvorfor de fik den drillende betegnelse, »partiet af vicedirektører« heftet på sig. Det er der nu rettet op på, men systemet er ikke fundamentalt ændret. Da PSI har relativt få medlemmer, er situationen ved at være den, at partiet har lige så mange formelle og uformelle poster at dele ud af, som det har medlemmer. Derved minder dets situation meget om det spanske socialistparti PSOE og det danske SF. De er alle gode eksempler på, hvordan man kan forestille sig, at situationen vil blive under den kommende post-masse-partipolitiske tilstand, også i masse-partipolitikens Mekka og Medina, Danmark, når pensionisterne, som i dag udgør hovedparten af de politiske partiers medlemmer, dør ud.

Den 49. regering under Ciriaco De Mita fra 1988 til 1989 var en undtagelse fra reglen om, at partiledere ikke sidder i regering; men med de Mita's nederlag til Arnaldo Forlani i kampen om formandsposten på de kristelige demokraters kongres 25-28. februar 1989 er alt tilbage ved det gamle. Hvorfor de Mita da også logisk nok blev væltet af Craxi – der som sagt ikke sidder i regeringen – og erstattet af den gamle ræv Giulio Andreotti i juli 1989. Alt dette får ofte iagttagere til at tale om byzantinske, dvs. ugenomsigtige tilstande. En mere neutral term er efter min mening den i italiensk politologi gængse, *partitocrazia*, ordret oversat partivælde. Det kan man have i mange udgaver, men især danskere skulle ikke være helt fremmede over for mekanismerne i det parlamentariske system, der netop er beskrevet (se Spotts og Wieser, 1986).

At det er svært at forstå for engelske og amerikanske forskere, er deres problem, mere end det er den italienske virkeligheds. Det er der på det seneste en enkelt amerikansk politolog Joseph LaPalombara, som har indset og fremlagt for sine kolleger i en provokerende bog med titlen *Democracy, Italian Style* (1987). Trods det italiensk klingende navn har han i over tyve år skrevet om italiensk politisk kultur ud fra den tidligere omtalte grundforestilling om landets tilbagestående karakter. Men nu er han blevet klogere, som det fremgår af et interview i det italienske politiske ugeblad *Panorama*. Her sagde han blandt andet:

»Dette er ikke et land på kanten af katastrofen, hvor intet fungerer. Det er et land, som ser ud til at være ved at bryde sammen, men det drejer sig om et billede som det af tårnet i Pisa. Det er skævt, men solidt forankret i sin position. På samme måde har Italien et meget stabilt demokrati, et demokrati som imidlertid fremtræder med en helt anden stil end alle de andre vestlige lande.

Spørgsmål: Og hvori består så beviset på denne stabilitet?

Svar: Det afgørende bevis er, at efter 40 års demokrati deltager stadig mellem 80 og 90 % af italienerne i valg af enhver slags, selv de mest lokale. Det er en rekord. I USA, det såkaldte »monsterdemokrati«, når man højst op på 50%. Og i vores lokalvalg overstiger deltagelsen sjældent 20%. Det samme i Frankrig og Storbritanien. Alligevel påstår italienerne, at de ikke interesserer sig for politik. Hvad skyldes det? At italienerne stemmer anderledes end andre. Amerikanerne stemmer for at vinde med angst for at tabe. Italienerne stemmer for at aflægge vidnesbyrd og fastholder i realiteten trods al indre mobilitet deres tilknytning til en af de tre store politiske subkulturer: den laicistiske, den katolske, den social-kommunistiske. Det gør de i en sådan grad, at nettoudsvingene sjældent overstiger 2%.

Spørgsmål: Men er det ikke et tegn på partitokratiet?

Svar: Ved De hvad? Jeg synes, at partitokratiet (som model, ikke i dets misbrug) er Italiens store lykke. Deres land har aldrig været et virkeligt parlamentarisk demokrati, fordi De er enige om at praktisere en *conventio ad excludendum*, dvs. en politisk aftale som altid har udelukket landets anden politiske kraft, PCI fra regeringen (det som politologen Giorgio Galli kalder *bipartismo imperfetto*, jf. Galli, 1966 U.Ø.). Det er altså partitokratiets opgave at opbløde dette blokerende princip. Alle partierne, indbefattet det udelukkede venstre, tager afgørende del i de politiske afgørelses dynamik. Det foregår i et blandet system. Der er et repræsentativt system, men dette system falder ikke sammen med magtsystemet. Der er partikontrol, men den er ikke absolut pga. løsgængerne i DC (de såkaldte *franchi tiratori*, U.Ø.) og referendum. Og endelig er der det direkte demokrati, folkeafstemningerne eller referendum. (*Panorama*, 1988; min oversættelse og mine fremhævelser, U.Ø.)

LaPalombara's karakteristik er et redeligt og ædrueligt forsøg på at vurdere de problematiske realiteter i dagens demokratiske systemer. Og den bekræftes af andre nyere analyser af Italien (Fritzsche, 1987; Spotts og Wieser, 1986; Haycraft, 1987; Breyen, 1987; Carlsen, Cecchini og Forsberg, 1988). Hvorfor der pludselig kommer så mange bøger, der bryder med årtiers fordomsfuldhed, er det svært at give en entydig forklaring på. Men alene titler om paradoks og jordskælv antyder, at det er fordi det nu er blevet umuligt at ignorere det dementi af de forenkede moderniseringsmodeller, som Italien er.

Konklusion

Jeg skal ikke bagatellisere den tilsyneladende modstrid mellem tendensen til *post-partipolitisering* og *massepartiklientelisme*. Postpolitik i Baudrillardsk forstand er ikke lig med klientelisme. Men klientelismen forekommer mig at være et nok så sandsynligt fremtidsscenario, som de fremskrivninger af Big Government, Big Capital and Big Labor, vi plejer at få serveret. Og mindre skræmmende. Men det er selvfølgelig kun et muligt scenario, som jeg holder op for læserne til eventuel omvurdering af faste nordeuropæiske fordomme om Sydeuropa og den lidt naive opvurdering af det civile samfund. Kort kunne man sige, at min opfattelse er, at det går galt for demokratiet under alle omstændigheder, men at det måske ikke er så slemt, som man skulle tro. At holde fast i mangfoldigheden og ikke underkaste sig selv de tilsyneladende allermest velbegrundede centraliseringsbestræbelser er den lære, man kan drage af Italiens eksempel. De moderne samfund kan gå i amerikansk, nordeuropæisk eller »italiensk« retning. Ikke at der ikke er centralisering i Italien, bestemt ikke, men den virker kun mådeligt i en nation med flere konkurrerende centre. Den tyske kulturjournalist Enzensberger slutter sin bog om Europa set fra periferierne af med at observere, at Europa er en halvø, der lever af sine forskelle. Det vil nok være fornuftigt at blive ved med at respektere disse forskelle – i landene såvel som mellem dem. Også når man tænker teoretisk generaliserende. »Italienske tilstande« er ikke *kun* korruption, tyveri og slendrian, men også et desperat forsøg på at personliggøre de kolde og formelle omgangsformer, som staten og markedet skaber. Et forsøg på at gøre det civile samfund »civilt« – eller rettere civiliseret – med de svagheder, der følger med enhver menneskeliggørelse. Om det bliver korruptionen eller de nære personlige relationer, der sejrer er svært at forudsige. Men valget stiller i hvert fald nogle kraftige spørgsmålstegn ved den amerikanske sociolog Alan Wolfes uforbeholdne tilslut-

ning til det civile samfund, som løsning på de problemer, som statsliggørelse og markedsgørelse har rejst (Wolfe, 1989). Blot at kræve mere civilt samfund indebærer logisk set en accept af, at et styre og et samfund baseret på forbindelser, venskaber og korrupcion er *almost allright*. Men det er det måske også.

Noter

1. Om postmoderniteten virkelig er noget nyt, en periode *efter* industrisamfundet og moderniteten, eller om det bare er et andet navn for informationssamfundets hypermodernitet er hjerteligt uklart. Den franske filosof Jean Francois Lyotard, der af mange opfattes som postmodernisten per excellence, gjorde egentlig sin egen position ret klar, da han skrev, at postmodernismen er såvel en reaktion på moderniteten som dennes yderste konsekvens (Lyotard, 1979). Derfor kan postmodernismen som tænkeretning ikke siges at indebære en ny historisk epoke. Postmodernitet er hypermodernitet. Et helt nummer af *Politica* (1985:3) og flere artikler af Jørn Loftager er viet denne problemstilling.
2. Baudrillard bruger udtrykket »transpolitisk«, medens det er italieneren Mario Parniola, der har formuleret udtrykket »postpolitisk«. Forskellen er, såvidt jeg kan bedømme det, ikke stor, da ingen af analyserne gør meget andet end at stille et modbillede op til den politik, vi tror at kende. Se iøvrigt Johan Fjord Jensens gennemgang i *Politica* (Jensen, 1988).
3. Mundtlig oplysning fra borgmester Kjeld Rasmussen efter Kommunalpolitisk messe i Grenå, februar 1989, hvor jeg talte om »mafiaøkonomi«.
4. Hvordan disse klientforhold blev opdaget i mellemkrigstiden og siden trængte ind i forskningen er i sig selv et interessant lærestykke i vanskeligheden ved at opgive moderne, anakronistiske tolkninger af fjerne samfund, se Skydsgård, 1967 og Østergård, 1973.
5. Mauss indleder sin analyse med et langt citat fra det oldnordiske kvad *Havámal*, der på fremragende vis giver essensen af gavegivningsøkonomien som et alternativ til den kontraktbaserede økonomi (Mauss, 1925).
6. Særtrækkene ved den italienske stat får man god besked om i en forholdsvis nyudkommen bog, Sassoon, 1986. På linje med det italienske kommunistparti og i bedste Gramsci-tradition understreger Sassoon med fuld ret det særlige og efterblevne ved Italien. Hans observationer er så godt som alle rigtige og uimodsigelige, men får ham til at overse alle de moderne og eftermoderne træk ved Italien, som jeg finder nok så interessante i en komparativ sammenhæng.

Litteratur

- Badian, E. (1958). *Foreign Clientelae*, London.
- Badian, E. (1967). *Roman Imperialism in the Late Republic*, London.
- Baudrillard, Jean (1985). *La Gauche divine*, Paris.
- Bonke, Jens (1983). *Aldrig mere arbejde*, København.
- Breyen, Henrik (1987). *Det italienske jordskælv*, København.
- Carlsen, J., L. Cecchini og F. Forsberg (1988). *Paradokset Italien*, Ålborg.
- Davis, John (1977). *Peoples of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*, London.
- Enzensberger, Hans Magnus (1988). *Åh Europa*, København.
- Frandsen, Steen Bo (1988). *Regioner og regionalisme i Italien i anden halvdel af 1800-tallet*, Århus.
- Friedman, Alan (1988). *Agnelli and the Network of Italian Power*, London.
- Fritzsche, Peter (1987). *Die politische Kultur Italiens*, Frankfurt.
- Galli, Giorgio (1966). *Il bipartismo imperfetto*, Bologna.
- Graziano, Luigi (1980). *Clientelismo e sistema politico. Il caso dell'Italia*, Milano.

ning til det civile samfund, som løsning på de problemer, som statsliggørelse og markedsgørelse har rejst (Wolfe, 1989). Blot at kræve mere civilt samfund indebærer logisk set en accept af, at et styre og et samfund baseret på forbindelser, venskaber og korrupcion er *almost allright*. Men det er det måske også.

Noter

1. Om postmoderniteten virkelig er noget nyt, en periode *efter* industrisamfundet og moderniteten, eller om det bare er et andet navn for informationssamfundets hypermodernitet er hjerteligt uklart. Den franske filosof Jean Francois Lyotard, der af mange opfattes som postmodernisten per excellence, gjorde egentlig sin egen position ret klar, da han skrev, at postmodernismen er såvel en reaktion på moderniteten som dennes yderste konsekvens (Lyotard, 1979). Derfor kan postmodernismen som tænkeretning ikke siges at indebære en ny historisk epoke. Postmodernitet er hypermodernitet. Et helt nummer af *Politica* (1985:3) og flere artikler af Jørn Loftager er viet denne problemstilling.
2. Baudrillard bruger udtrykket »transpolitisk«, medens det er italieneren Mario Parniola, der har formuleret udtrykket »postpolitisk«. Forskellen er, såvidt jeg kan bedømme det, ikke stor, da ingen af analyserne gør meget andet end at stille et modbillede op til den politik, vi tror at kende. Se iøvrigt Johan Fjord Jensens gennemgang i *Politica* (Jensen, 1988).
3. Mundtlig oplysning fra borgmester Kjeld Rasmussen efter Kommunalpolitisk messe i Grenå, februar 1989, hvor jeg talte om »mafiaøkonomi«.
4. Hvordan disse klientforhold blev opdaget i mellemkrigstiden og siden trængte ind i forskningen er i sig selv et interessant lærestykke i vanskeligheden ved at opgive moderne, anakronistiske tolkninger af fjerne samfund, se Skydsgård, 1967 og Østergård, 1973.
5. Mauss indleder sin analyse med et langt citat fra det oldnordiske kvad *Havámal*, der på fremragende vis giver essensen af gavegivningsøkonomien som et alternativ til den kontraktbaserede økonomi (Mauss, 1925).
6. Særtrækkene ved den italienske stat får man god besked om i en forholdsvis nyudkommen bog, Sassoon, 1986. På linje med det italienske kommunistparti og i bedste Gramsci-tradition understreger Sassoon med fuld ret det særlige og efterblevne ved Italien. Hans observationer er så godt som alle rigtige og uimodsigelige, men får ham til at overse alle de moderne og eftermoderne træk ved Italien, som jeg finder nok så interessante i en komparativ sammenhæng.

Litteratur

- Badian, E. (1958). *Foreign Clientelae*, London.
- Badian, E. (1967). *Roman Imperialism in the Late Republic*, London.
- Baudrillard, Jean (1985). *La Gauche divine*, Paris.
- Bonke, Jens (1983). *Aldrig mere arbejde*, København.
- Breyen, Henrik (1987). *Det italienske jordskælv*, København.
- Carlsen, J., L. Cecchini og F. Forsberg (1988). *Paradokset Italien*, Ålborg.
- Davis, John (1977). *Peoples of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*, London.
- Enzensberger, Hans Magnus (1988). *Åh Europa*, København.
- Frandsen, Steen Bo (1988). *Regioner og regionalisme i Italien i anden halvdel af 1800-tallet*, Århus.
- Friedman, Alan (1988). *Agnelli and the Network of Italian Power*, London.
- Fritzsche, Peter (1987). *Die politische Kultur Italiens*, Frankfurt.
- Galli, Giorgio (1966). *Il bipartismo imperfetto*, Bologna.
- Graziano, Luigi (1980). *Clientelismo e sistema politico. Il caso dell'Italia*, Milano.

- Haycraft, John (1987). *The Italian Labyrinth*, London.
- Jensen, Johan Fjord (1988). »Den postpolitiske udfordring«, *Politica*, 20. årg, nr. 2, pp.167-184.
- Knudsen, Anne (1988). »Indre farvande: Middelhavet«, pp. 115-139 i M. Harbsmeier og H. Boll-Johansen (red.), *Europas opdagelse*, København.
- Kærgaard, Anders (1989). *Mænd af ære. Klientelisme og mafia på Vestsicilien 1861-1988*, Århus.
- LaPalombara, Joseph (1987). *Democracy Italian Style*, New Haven.
- Larsen, Bøje (1981). *Er styring mulig?*, København.
- Lewin, Leif (1990). »Politiska partier behövs inte«, *Dagens Nyheter*, 8. januar 1990.
- Løftager, Jørn. »Et postindustrielt samfund?«, pp. 17-50 i Hans Fink m.fl. (red.), *Grænser for rationalitet*, Århus.
- Liotard, Jean-François (1979). *La condition postmoderne*, Paris. Dansk oversættelse *Viden og det postmoderne samfund*, København.
- Mauss, Marcel (1925). »Essai sur le don, forme archaïque de l'échange«, *L'année sociologique 1923-24*, Paris. Engelsk oversættelse *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, London, 1954.
- Nielsen, Torben Hviid og Kurt Klaudi Klausen (1989). *Stat og marked. Fra Leviathan og usynlig hånd til forhandlingsøkonomi*, København.
- Olesen, T.B., N.A.S. Sørensen, og U. Østergård (1986). *Fascismen i Italien*, Århus.
- Olwig, Karen Fog og Steve Sampson (1987). *Uden regning*, København.
- Panorama* (1987). »Lottizzati e vincenti. Intervista con Joseph LaPalombara«, 14. juni 1987.
- Ruffolò, Marco (1987). »Il sommerso è una miniera d'oro«, *La Repubblica*, 26. februar 1987.
- Sassoon, Donald (1986). *Contemporary Italy. Politics, Economy and Society since 1945*, London: Longman.
- Skydsgaard, Erik (1967). »Partidannelser i den sene romerske republik«, *Historisk Tidsskrift*, 12:2, pp.394-407.
- Skydsgaard, Erik (1976). »The Disintegration of the Roman Labour Market and the Clientela Theory«, *Studia Romana in Honorem Petri Krarup Septuagenarii*, Odense, pp.44-48.
- Skydsgaard, Erik (1981). *Det romerske klientelasamfund*, København.
- Spotts, Frederic og Theodor Wieser (1986). *Italy. A difficult Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullio-Altan, Carlo (1986). *La nostra Italia. Arretratezza socioculturale, clientelismo, trasformismo e ribellismo dall'Unità ad oggi*, Milano.
- Venturi, Robert (1972). *Learning from Las Vegas*, New York.
- Weingrod, Alex (1968). »Patrons, Patronage, and Political Parties«, *Comparative Studies in Society and History*, vol. X, pp.377-400.
- Wolf, Eric (1966). »Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies«, i M. Banton (ed.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, London.
- Wolfe, Alan (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*, Berkeley.
- Østergård, Uffe (1973). »Den antikke produktionsmåde«, *Den Jyske Historiker* 5-6, pp. 1-40.
- Østergård, Uffe (1989). »Politikkens kulturhistorie«, *Den Jyske Historiker* 47, pp. 89-111.